

INTEGRATING SCIENCE, THOUGHT, AND TECHNOLOGY: TOWARD AN ARTIFICIAL INTELLIGENT ENVIRONMENT

17/11/2025

O'zbek va yapon tillarida so'z tartibi: strukturaviy-tipologik tahlil

Botirov Husan Olim o'g'li

O'zDJTU Yapon filologiyasi kafedrası stajor-o'qituvchisi

Inoyatov Javohir Ne'matillo o'g'li

O'zDJTU Yapon filologiyasi kafedrası stajor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va yapon tillaridagi so'z tartibi tizimining chuqur strukturaviy va tipologik tahlili taqdim etiladi. Har ikkala til SOV (ega-to'ldiruvchi-kesim) tipologik modeliga mansub va agglutinatív morfologik tuzilishga ega bo'lishiga qaramay, ularning sintaktik xulqi, frazalarning joylashuvi, informatsion tuzilma, pragmatik iyerarxiya va nutq jarayonida yuz beradigan o'zgarishlar sezilarli darajada farq qiladi. Tahlilda kelishik affiksleri va partikulalarining roli, so'z tartibi moslashuvchanligini cheklovchi yoki kengaytiruvchi mexanizmlar, topik-komment munosabatlari, fokusga yo'naltirilgan tartib o'zgarishlari, aniqlovchi ergash gaplarning joylashuvi hamda tarjimada yuzaga keladigan tilaro interferensiya yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, yapon tili, so'z tartibi, SOV, tipologiya, sintaksis, pragmatika, topik-komment, kelishik markerlari, agglutinatív tillar.

O'zbek va yapon tillari genealogik jihatdan turli oilalarga mansub bo'lsa-da, ularni birlashtirib turuvchi bir qator strukturaviy-tipologik o'xshashliklar mavjud. Har ikkisi agglutinatív, postpozitsion, va fe'ning gap oxirida kelishi bilan ajralib turadigan SOV tuzilmasiga ega. Biroq mazkur umumiyliklar ortida sintaktik va pragmatik jihatdan sezilarli farqlar yashiringan. (7, 84)

Ushbu maqolada ikki tilning: gap bo'laklari tartibi, sintaktik boshqaruv vositalari (kelishik affiksleri va partikular), topik-komment tizimi, informatsion struktura (focus/new-given) mexanizmlari, ergash gaplarning joylashuvi, pragmatik fleksibilitet, parallel tarjimada yuzaga keladigan interferensiya kabi jihatlari keng qamrovli tarzda tahlil qilinadi. Maqola o'zbek-yapon qiyosiy sintaksisini chuqur o'rganishga intilgan tadqiqotchilar uchun muhim nazariy asos yaratadi.

O'zbek va yapon tillarida asosiy SOV tartibi. O'zbek tilida odatiy gap tartibi S-O-V bo'lsa-da, gap bo'laklari joylashuvi juda moslashuvchan bo'lib, kelishik qo'shimchalari sababli erkin o'zgarishi mumkin. (7, 45) Masalan:

- Men kitobni o'qidim.
- Kitobni men o'qidim.
- Men o'qidim kitobni (stilistik/emotsional urg'u).

Bu erkinlikning asosi — o'zbek tilida sintaktik aloqalar tartibga emas, balki morfologik ko'rsatkichlarga tayanishidir.

Yapon tilida ham S–O–V odatiy tartib bo'lsada, fe'lning gap oxirida kelishi qat'iy me'yor hisoblanadi: (3, 58)

私は本を読んだ。(Watashi wa hon o yonda.)

Gap bo'laklari joylashuvi pragmatik maqsadlarda o'zgartirilishi mumkin bo'lsada, fe'l oxirgi pozitsiyada qoladi. Mazkur qat'iyat yapon tilining sintaktik tuzilishini barqarorlashtiradi.

Kelishik affikslari va partikula tizimlari. O'zbek tilida kelishik qo'shimchalari sintaktik vazifani ko'rsatadi: –ni (tushum), –ga (yo'nalish), –da (o'rin), –dan (chiqish).

Shuning uchun bo'laklarning tartibi erkin: affikslar orqali grammatik munosabat aniq ko'rinadi. Yapon tilida esa bog'lovchi funksiyani partikulalar bajaradi: が subject, を obyekt, に/へ yo'nalish, で joy, は topic, と biriktirish. (6, 73)

Yapon tilidagi partikula tizimi gap bo'laklari tartibini aniq belgilab beradi va bu tilning sintaktik strukturasini qat'iylashtiradi. O'zbek tilida bo'lsa, affikslar sabab tartibning erkinligi ortadi. Bu ikki mexanizm qiyosiy tahlil uchun muhim: affiksli tillar odatda erkinroq so'z tartibiga ega bo'ladi, postpozitsion partikula tizimi esa tartibni qat'iy qiladi. (1, 37)

Topik–komment tizimi: yapon tilining asosiy sintaktik o'ziga xosligi. Yapon tilida topik (tema) markeri は (wa) gapni kommunikativ jihatdan markazlashga xizmat qiladi:

日本は食べ物がおいしい。(Nihon wa tabemono ga oishii.)

Yaponiya haqida gapiradigan bo'lsak — uning taomlari mazali.

この映画は面白い。(Kono eiga wa omoshiroi.)

Agar bu film haqida aytsak — u qiziqarli. (9, 18)

O'zbek tilida esa topiklashtirish grammatik vosita bilan belgilanmaydi. Intonatsiya yoki sintaktik oldinga surish orqali amalga oshiriladi:

— Yaponiyada taomlar mazali (tematik markazlashuv).

— Bu film qiziqarli.

Yapon tilining topik tizimi tarjimada ko'plab muammolar keltirib chiqaradi, chunki o'zbek tili bunday qat'iy topik markerga ega emas.

So'z tartibining erkinligi va chegaralari. O'zbek tilida so'z tartibi moslashuvchanlikka ega va kontekst, urg'u, stilistik maqsad kabi omillar ta'sirida o'zgaradi. Masalan, gapning fokus elementi oldinga surilishi mumkin:

— Men uni ko'rdim.

— Uni men ko'rdim (urg'u "uni"ga tushadi).

Yapon tilida esa fe'lning joylashuvi har qanday o'zgarishdan qat'i nazar, oxirida qoladi:

私は彼に会った。(Watashi wa kare ni atta.)

彼に私は会った。(Kare ni watashi wa atta. (fokusni o'zgartiradi, lekin grammatik jihatdan to'g'ri). (2, 73)

Biroq hech qachon:

会った 私は 彼に — bo'la olmaydi.

Bu farq til o'rganuvchilar uchun eng muhim sintaktik qoidalardan biridir.

Ergash gaplar va atributiv strukturalar. O'zbek tilida ergash gaplarning joylashuvi turlicha bo'lishi mumkin:

— Men ko'rgan odam keldi.

— Keldi men ko'rgan odam. (kam uchraydi, lekin mumkin)

Yapon tili esa qat'iy atributiv tartibga ega:

私が 見た 人 が 来た。 (Watashi ga mita hito ga kita.)

(Men ko'rgan odam keldi.)

Yapon tilida aniqlovchi gap har doim aniqlanmishdan oldin keladi. Bu qat'iyat o'zbek tilidan farqli sintaktik mexanizmdir va tarjimada qiyinchilik tug'diradi, chunki o'zbek tilida bunday qat'iy oldindan joylashish talabi yo'q. (8, 60)

Informatsion struktura va fokus mexanizmlari. Har ikkala tilda ham informatsion struktura (given vs. new information) sintaksisga ta'sir qiladi, ammo mexanizmlar farq qiladi.

Yapon tilida: topik–komment ko'rinishida, partikula orqali fokus belgilanadi, yangi ma'lumot ko'pincha fe'l oldida turadi.

O'zbek tilida: intonatsion urg'u, stilistik inversiya, oldinga surish orqali fokus ko'rsatiladi.

Misol: O'zbekcha:

— Bugun men uni ko'rdim. (urg'u "bugun"ga)

Yaponcha:

— 今日、私は 彼に 会った。 (Kyou, watashi wa kare ni atta.)

O'zbek–yapon tarjimasida interferensiya. So'z tartibi farqlari tarjima jarayonida qator muammolarni keltirib chiqaradi:

1) Yapon tilidan o'zbekchaga tarjimada topik markerning yo'qligi sabab:

— “は” ko'pincha ortiqcha deb qaraladi yoki noto'g'ri tarjima qilinadi.

2) Fe'lning doimo oxirida bo'lishi:

— Yapon tilida informatsiya kutilish mexanizmi kuchli, o'zbekcha tarjimada bu his yo'qoladi.

3) Atributiv gaplarning joylashuvi:

— Yaponcha uzun sifatlovchi konstruksiyalarni o'zbekchaga moslashtirish ko'pincha gapni qismlarga bo'lishni talab qiladi.

4) Fokus va intonatsiya:

— O'zbek tilida urg'u sintaktik emas, intonatsiya orqali berilgani uchun, yaponcha fokus moslashuvi qiyinlashadi.

O'zbek va yapon tillari umumiy SOV modeli bilan bir-biriga yaqin ko'rinsa-da, ularning sintaktik, pragmatik va informatsion struktura tizimlari tubdan farq qiladi.

O'zbek tili erkin so'z tartibiga, yapon tili esa qat'iy fe'l-oxirlik va topik-komment tizimiga tayangan holda ishlaydi. Mazkur farqlar tarjima, lingvodidaktika va korpus lingvistikasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ikki tilni o'rgatish va o'rganishda samarali metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Comrie, Bernard. *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago University Press, 1989.
2. Shibatani, Masayoshi. *The Languages of Japan*. Cambridge University Press, 1990.
3. Payne, Thomas E. *Describing Morphosyntax: A Guide for Field Linguists*. Cambridge University Press, 1997.
4. Johanson, Lars. *The Structure of Turkic Languages*. Routledge, 2021.
5. Nomura, Michiko. "Japanese Word Order and Topic-Comment Structure." *Journal of Pragmatics*, Elsevier, 2015.
6. Kuno, Susumu. *The Structure of the Japanese Language*. MIT Press, 1973.
7. Bozorov, Xurshid. *Hozirgi o'zbek tili: Sintaksis*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2018.
8. Miyagawa, Shigeru. *Syntax of Japanese*. MIT OpenCourseWare, 2014.
9. Lambrecht, Knud. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge University Press, 1994.